

СЪОБЩЕНИЯ

ИНКУБАЦИЯТА В КУЛТА КЪМ АСКЛЕПИЙ

Иванка Дончева

Една от най-съществените и същевременно най-популярна култова практика, свързана с Асклепий – бога-лечител, се нарича “ἐγκοίμησις” (от гръцкото “лягам да спя”) или “incubatio” (от латинското “лежа, спя”). Както показва и самата етимология на този термин, ритуалът инкубация се състои в отиване в дадено свещено място или храм на поклонение, за да се преспи там в очакване да се появи божеството по време на сън и да се получи съвет от него.

Този ритуал се практикува предимно в храмовете на здравеносните божества, най-вече в храмовете на Асклепий, от поклонници, търсещи изцеление на своите болести, а по-късно – и на спасение от всякакъв род беди. Инкубацията е била предмет на изследване от много древни и съвременни автори. Ще спомена само по-известните от тях: А. Gauthi e (1844), О. Deubner (1899), А. Boulangier (1923), М. Delcourt (1947), Hamilton (1905), Vercoutre (1885), А. Taffin (1960).

Установено е, че у всички народи още от най-дълбока древност сънищата са били възприемани като свръхестествен начин, използван от боговете, за да влязат в контакт с хората (*Ил.*, I, 63). Разглеждането на сънищата и тяхната интерпретация създава изкуството да се гадае и предсказва бъдещето чрез тях, което се превръща както в самостоятелна професия, така и в жреческа функция. Лесно разбираемо е, че проникнати от идеята, че всяка дума, чута насън от божеството, е израз на неговата воля, древните гърци са възприемали като божествени – следователно абсолютно ефикасни, леченията, които са им били предписвани по време на сън.

Оттам води началото си и обичаят болните чрез инкубация в храмовете на бога лечител да чакат появата на божеството, което да им предпише необходимото и смятано за сигурно лечение (D-g Vercoutre, 1885).

При своето начало, за което намираме данни още у Омир (M. Delcourt, 1947: 51), инкубацията е била обичаен начин за консултация с хтоничните божества може би поради връзката между земята – обиталище на мрака, на тайнствеността, на неизвестното – и съня – царство на сенките, каквато връзка се осъществявала по време на инкубацията, а може би също и за това, че тя е била една форма или преживелица от призоваването на духовете на мъртвите (A. Taffin, 1960: 326).

В гръко-римския свят инкубацията получава особено широко разпространение едновременно в пространството и във времето, ограничавайки се в крайна сметка до пророкуването, тълкуването на бъдещето и особено в медицинската консултация, т.е. в пророкуването за здраве, предсказването на лечението – или допитване до божеството за начините и средствата, необходими за успешното лечение. Инкубацията е една от последните институции на паганизма, успяла да просъществува и да продължи да действа, след като в продължение на едно хилядолетие е действала в стотици храмове на бога лечител (J. Beaujeu, 1955: 301, notte 1), от които най-известните са били храмовете в Епидавър, Атина, Кос, Пергам и Рим.

Спирайки се на светилището в Епидавър, Павзаний пише: “Недалеч от храма на Асклепий се намира мястото, където спят тези, които са дошли да молят бога за изцеление” (Paus., II, 27, 2). Това съвсем общо посочване би ни се сторило безсмислено, ако не познаваме ритуалите, които е трябвало да изпълняват поклонниците на Асклепий. Би могло да се приеме, че става въпрос просто за някакъв вид кервансарай, където поклонниците са намирали подслон за през нощта. В действителност се касае за една култова сграда, чието религиозно значение не е отстъпвало по важност на значението на храма и на свещения извор, без която на един асклепион би липсвал един от най-съществените елементи. Това “място за преспиване” не е било някаква обикновена обща спалня и сънят,

който поклонниците познавали, там съвсем не е бил обикновеният сън в една която и да е обикновена нощ.

Тези, които идвали да молят Асклепий било за себе си, било за някой от своите близки, които не са били в състояние да пътуват, не можело да се задоволят само с молитва и жертвоприношение. Трябвало е освен това да прекарат цялата нощ в светилището, да спят там, за да им се яви богът насън, ако са го заслужили, и да ги излекува собственоръчно или да им посочи начина, чрез който да получат изцеление. Тази практика на инкубация (*ἐγκοίμησις*) е съществувала в почти всички асклепиони, а също така и в храмовете на други богове лечители, каквито са Серапис, Изиди, боговете Спасители и т.н. (А. Maury, 1864: 238 – 239). Тя съществува впрочем все още, тъй като в много от допитванията предсказанията се дават по този начин, понеже се приема, че сънищата имат пророчески характер. Инкубацията се изисквала било от поклонниците, идващи да молят бога за изцеление, било от жреците, натоварени да бъдат посредници пред бога и да предават неговите отговори (А. Maury, 1857: 447, 452 – 453). Принципът, прилаган в Епидавър например, следователно е бил само едно характерно използване на сънищата, възприемани през цялата античност като начин за влизане в директен контакт с божеството. Тази нощ на тръпнещо очакване и горестна надежда, след това на сън, пронизан от свръхестествени видения, е била крайната цел на всеки поклонник (А. Defrasse, Н. Lechat, 1895: 130). Различните ритуали, които поклонниците изпълнявали – измивания при свещения извор, жертвоприношения или поставяне на дарове върху олтарите, са били само прелюдия или следствие от инкубацията. В деня, предхождащ инкубацията, поклонникът се стремил да спечели чрез благочестиви действия благосклонността на бога, да се покаже достоен да бъде “посетен” от него по време на сън. На следващия ден той благодарил за полученото благоволение или, ако неговото очакване е било напразно, засвидетелствал непреклонната си вяра. Във всички случаи главното действие е била инкубацията. Сградата, използвана за тази цел, се наричала “абатон” (*ἄβατον*). Нейното име, както и името на адитона (*ἄδυτον*), е имало негативен характер – то отразявало забраната на достъпа за непосветени, т. е. за тези, които не са

изпълнили предварителните подготвителни церемонии. Следователно самото име отразявало нейния особено свещен за бога характер.

Както вече бе отбелязано, достъпът до абатона е бил разрешен за поклонниците само след изпълняването на определени подготвителни церемонии, чиито подробности не са ни известни, но които са се състояли главно от измивания при свещения извор и от жертвоприношения, съпроводени с молитви. Несъмнено целият ден е минавал в тези благочестиви приготовления, защото не само Асклепий е трябвало да бъде почетен – другите божества, разделящи с него светилището му, са си поделяли също така и почитите. Сред тях, в Епидавър например, Аполон – първият притежател на теменоса, е имал право на особени почести, защото леченията идвали от него не по-малко, отколкото от неговия син (A. Defrasse, H. Lechat, 1895: 138).

Достъпът до храма бил подчинен на някои табути – самият термин *ἄβατον* (недостъпен, забранен), използван за обозначаване на мястото за преспиване на поклонниците, дошли да молят за изцеление, говори достатъчно. Тези забрани впрочем не били еднакви навсякъде.

В Епидавър например било забранено на жените да раждат, а на болните да умират в границите на светилището и едва по времето на Антонин (II век сл. Хр.), “за да се избегне това неудобство, била построена сграда за тази цел и било признато за не нарушаващо благочестието, ако болните умирали там, а жените раждали” (Paus., II, 26, 7).

За светилището в Титорея (в обл. Фокида) Павзаний разказва, че се започвало с поклонничество в храма на Изиди и само тези от поклонниците, които по време на сън получили покана от богинята, могли да продължат по-нататък (Paus., X, 32, 13). С други думи, тук се практикувала на два пъти инкубация – първо в храма на Изиди, а след това – в храма на Асклепий.

Към тези забрани трябва да се прибавят и различните очищения, вариращи според светилищата и епохата. Съблюдавало се въздържане от полови контакти, постене, избягвали се някои храни – като виното, месото, някои видове риба, баклата, известни като

неблагоприятни за появата на сънища (А. Taffin, 1960: 327). Тези въздържания едва ли са имали за цел само да предизвикат изтощение, което да благоприятства фантазмите, както би могло да се приеме, а по-скоро са водели началото си от стари магически вярвания (М. Delcourt, 1947: 95). Според Аполоний от Тиана “изкуството да се предсказва бъдещето чрез сънищата, които са най-божественото у човека, се разкрива по-лесно чрез едно несмушавано от опиянението на виното съзнание, в което може да се проникне, без да е забулено от никакви облаци. Така също интерпретаторите на сънища, т. нар. “онирополи” (ὄνειρόπολοι) не се наемат да разтълкуват нито едно съновидение, без да се осведомят при какви обстоятелства е получено. Ако то е дошло на зазоряване, когато сънят е най-дълбок, го тълкуват, защото тогава съзнанието е способно да съхрани всички важни предзнаменования. Но ако става въпрос за съновидение по време на първия сън или от средата на нощта, когато съзнанието е изтощено като упоено от вино, те (онирополите) не се наемат да го обяснят и добре правят.” Тук Аполоний привежда в подкрепа пример с хероса-лечител Амфиараос, при когото също се практикувала инкубацията: “Жреците нареждали на всеки, който е дошъл да се допита, да се въздържа от храна един ден, а от вино три дни, за да могат да получат оракули от едно ясно съзнание. Ако виното беше най-доброто средство за предизвикване на сънища (а мъдрият Амфиараос беше на друго мнение и беше взел различни мерки), то щеше да отнася хората в неговото светилище като пълни амфори с вино” (Philostrate, *Apollonius de Tyane*, II, 27).

Подготовката за инкубация се допълвала с обливания (измивания), които се правели в зависимост от мястото на извори, чешми, чрез бани в морето или реката и почти винаги със студена вода.

Тези ритуали, пречистващи тялото, би трябвало да се съпровождат и с духовно пречистване, за което най-красноречиво свидетелства един надпис, издълбан на входа на светилището в Епидавър. В своите два реда той резюмира най-главното изискване към всеки поклонник, потърсил помощта на Асклепий: “Трябва да бъдеш чист, когато влизаш в изпълнения с благоухания храм – а

чистота значи да имаш само благочестиви помисли.” (F. Robert, 1935: 42).

Така към изискванията за телесна чистота на поклонника се прибавяло и изискване за моралната, която била ръководеща.

Както бе споменато вече, в асклепионите почести се отдавали не само на бога-лечител, но и на всички други божества, разделящи с него светилището. Видяхме, че в Епидавър право на особени почести е имал Аполон. В един пасаж от своята поема, където поддържа религиозната първостепенност на родния си град, Изилос припомня, че поклонниците в Трика “не били допускани да слязат в адитона на Асклепий, преди да са поднесли жертва на Аполон Малеатас”. Същото изискване съществувало и в Епидавър. Така че поклонниците е трябвало да се изкачат на хълма Кинортион, където е било старото светилище на Аполон Малеатас и да изпълнят там изискваните ритуали. След това бил редът на другите божества, на тези, които като Артемида са имали собствен храм, и на тези, които са имали само статуя или олтар. Поднасяли се дарове на Епионе, жената на Асклепий, на дъщеря му Хигия, на сина му Махаон и на всички помагачи божества. Така от храм на храм, от статуя на статуя, от олтар на олтар, както днес в християнските църкви се засвидетелства почит и се отправят молби към всички светци, имащи в тях свои изображения или кътове.

Но на Асклепий, разбира се, се падала най-голямата част от тези многобройни почести и към него са били отправяни най-горещите молби. На прага на неговия храм, в подножието на неговата статуя, поклонниците се тълпели – едни прави, с глави, покрити с част от бялото им наметало, с протегнатата дясна ръка, други – проснати по цялата си дължина, с уста и чело, опрени в земята. А огънят върху олтарите, пише Аристофан в своя “Плутос” (с. 660 – 661) “сгърчва в пламъците си месото на жертвените животни и сладкишите от фино брашно”, предавайки ни една много правдива, точна и жива картина на инкубацията. Жертвите варирали според възможностите – не всеки можел да заколи вол или дори овца. Един петел също представлявал разход от няколко обола (Her., *Mim.*, IV). По-голямата част от поклонниците, бедни хора, можели да поднесат само скромни дарове – няколко сладкиша, малко масло

или вино, една щипка тамян, но скъпи или скромни, даровете са били равностойни пред справедливия бог, стига да са били поднесени с чисти ръце и благочестиво сърце.

След изпълняването на всички тези предварителни и подготвителни изисквания: очищения (телесни и духовни), жертвоприношения, възлияния, молитви, достъпът до абатона бил разрешен.

По време на вечерната служба, предшестваша настаняването на поклонниците в абатона, молбите към Асклепий се издигали все по-горещи и вярата в него ставала все по-страстна. Хиляди устни мъвлели литании, чиито елементи били съставна част от посветителните формули с епитетите на бога. Това не са били строго определени литании, а спонтанни и трескави, пропити с тръпнеща надежда и упование:

“О, Пеан! О, Боже-Лечителю, сине на Аполон Пеан! Елекоос, ти, който си изслушал толкова молби, чуй днес и нашите! Ти, който даряваш здраве! Ти, който спираш злините! Ортиос, ти, който изправяш нашите крайници, вдигни ни отново на крака! Алексиопонос, ти, който облекчаваш болката, смекчи нашата болка! О, Боже добър! Скъпи Боже! О, Щастливецо, върни ни радостта! Евколос, изкусен и съвършен лечителю, излекувай нашите рани! О, Господарю милостив и благ, имай милост към своите слуги! Ела ни посети по време на нашия сън или ни изпрати твоя син Махаон или твоята дъщеря Хигия! Донеси ни добро здраве, светло здраве! Филолаос, ти, който обичаш бедните хора! О, Сотер, Спасителю, спаси ни!...” (А. Defrasse, H. Lechat, 1895: 242). Всички тези епитети са от посветителни надписи в светилището на Епидавър или от Пеана на Изилос и техният списък може лесно да бъде продължен. След като достатъчно дълго са отправяли своите страстни и горещи молби към бога, поклонниците се настанявали в абатона – едни върху още пресните кожи на поднесените в жертва животни, други върху носените за целта завивки, а някои – направо върху пода или върху постелка от клони и листа.

Когато всички вече са си легнали, един храмов служител, наречен от Аристофан “*πρόπλοος*”, който несъмнено е закор, а не жрец, загася лампите и подканя болните да спят (*Plutos*, 668 – 670). “Това става след часа на свещените лампи”, пише Елиус Аристид

за времето, когато поклонниците лягат под портиците на абатона (Aristide, I: 54). Това е специална церемония, която се извършва всеки ден, в определен час, ръководена от жреца, един вид вечерна служба, извършвана от служителите на култа независимо от пожеланията и молбите, които всеки можел да отправи лично от своя страна към бога, и била предназначена да измоли за всички закрилата на Асклепий. Свещените лампи оставали запалени определено време, през което болните приключвали с настаняването си в абатона, след което закорът минавал да ги угаси. Несъмнено, той преминавал под портиците, загасяйки всички светлини и подканвайки болните да заспиват. Това било един вид изискване на "храмовата полиция" (P. Girard, 1881: 73).

Болните заспивали със свръхвъзбудено въображение от неистовото очакване на появата на бога, с дух, разпален от самата атмосфера на светилището, от благовонията, изгаряни върху олтарите, от вида на лампите, от горестната вечерна молитва, предхождаща часа на лягане. Асклепий се явявал в съня им и им посочвал лекарство за успешно лечение или нареждал да се изпълни някакъв религиозен акт, имащ за цел да спечели благоволение на бога и да доведе до изцеление, а понякога и собственоръчно лекувал болните. Той се явявал на болните ту сам, ту придружен от своите деца и помощниците си, или пък се задоволявал да изпрати някоя от свещените змии или кучета, за да изпълнят волята му, както свидетелстват многобройните надписи за лечения, извършени от него.

С първите лъчи на деня абатонът се оживявал: радостно било събуждането на тези, чиито молби са били удовлетворени, горчиво за онези, за които очакването е било напразно. Щастливи или не, всички отново се заемали да отдават почести на Асклепий. Отново започвали възлияния, жертвоприношения, съпроводени с горещи благодарности или с изпълнени с надежда и вяра молби. Освен на Асклепий, отново били поднасяни почести и на другите божества, разделящи с него светилището му. Една голяма част от предобеда била използвана за тази благочестива обиколка, която можела да продължи повече или по-малко. Понякога трябвало да се изпълнят и някои поискани при нощното явяване на бога действия. Най-

накрая, след един последен поклон пред храма на Асклепий, поклонниците напускали светилището. Така, по време на съня им, Асклепий се явявал на тези, които били дошли да го молят за изцеление, и им нареждал какво трябва да правят. Често обаче една нощ не била достатъчна, за да се получи прорицателският сън. Било поради това, че Асклепий се бавел да се появи, било заради това, че не били изпълнени всички предварителни изисквания, за да се заслужи неговото явяване. Филострат например разказва, че един млад асириец, който бил дошъл да моли бога в Егея, дълго време бил пренебрегван от него, защото не преставал да яде и да пие (Filostr., I, 9). Щастливците, получили благоволенieto на Асклепий, за благодарност и за спомен, освен различните жертвоприношения и дарове, оставяли и плоча с надпис за своето изцеление, която съдържала името на излекувания, болестта му и начина, по който е бил излекуван. Павзаний пише, че по време на своето посещение в Епидавър видял “шест плочи, поставени изправени, върху които били изписани на дорийски диалект имената на болни – мъже и жени, излекувани от Асклепий, болестта на всеки от тях и начинът, по който е бил излекуван (Paus., II, 27, 3). Подобно свидетелство ни дава и Страбон (VIII, 6, 5), който добавя, че такива стели са съществували и на остров Кос, и в Трика.

Едно от най-големите открития, направени от П. Кавадиаз по време на разкопките му в Епидавър, е откриването на многобройни фрагменти от такива стели, като две от тях са реконструирани почти изцяло (P. Καββαδίας, 1883: 220; P. Cavvadias, 1891: 24 – 32). Стелите са изработени от фин варовик, с вис. 1,70 м, шир. 0,75 м и деб. 0,15–20 м. Надписите са грижливо гравирани, с правилно очертани букви, които по начина си на изписване могат да се датират в края на IV век пр. Хр. Всяка от стелите съдържа доста дълъг списък от чудотворни изцеления, предадени кратко, без излишни подробности.

Стелите са били открити до стената на абатона, където вероятно винаги е било тяхното място. Било е съвсем естествено разказите за чудотворните изцеления, направени от Асклепий, да бъдат изложени непрекъснато на любопитството и възхищението на поклонниците – тези чудесни архиви грабвали тяхното доверие

и екзалтирали вярата им (A. Defrasse, H. Lechat, 1895: 141). Чрез тях предишните поклонници, чиито молби били удовлетворени от Асклепий, свидетелствали за вечни времена за могъществото и добрината на бога-лечител. Тези стели представлявали “златната книга на тази свята странноприемница, която била и в двата смисъла на думата истински двор на чудесата” (Ibidem).

По-голямата част от тези кратки разкази, съдържащи се във всяка стела, са предхождани от заглавие, което ги резюмира. Може би под това име те са били известни на населението, което посещавало светилището в Епидавър, но нещо повече – първият надпис, след обичайното призоваване на божеството и добрата съдба, носи едно общо заглавие: “Лечения, извършени от Аполон и Асклепий”. Вероятно тази стела според заглавието в началото ѝ е била всъщност първата от всички други.

Открити са фрагменти от още две подобни стели, но те са в много лошо състояние и от тях могат да се разчетат само отделни редове.

В тези безценни разкази за чудотворни изцеления, повечето извършени извън самата стена на светилището, един важен факт привлича вниманието. Това е първостепенната роля, отдавана на сънищата в абатона. Редки са леченията, проведени в будно състояние, без пациента да е загубил съзнание. Без съмнение Асклепий е бил свободен да избира по свое усмотрение часа и мястото, където да лекува своите болни, но главното изискване към тях било да се подложат на инкубация, за да отдадат тялото и душата си за една цяла нощ на божественото влияние. Сънят, който сам по себе си е терапия, бил главният инструмент на мистерията.

Явяванията на Асклепий пред неговите “пациенти” по време на сън е било нещо съвсем естествено – само идеите, извеждани от съня, били свръхестествени. Изнервени от умората на пътуването, от молитвите и подготвителните ритуали и най-вече от мъчителното вълнение на надеждата, какво друго биха могли да сънуват поклонниците, заспиващи в абатона, освен себе си и боговете, които са дошли да молят за изцеление! Наистина много от тях не са можели да се потопят изцяло в съня въпреки своите усилия, други, измъчвани от треска, са имали само неясни видения, в които

всичко се смесвало. Но тези, които са имали нормален сън, виждали да се очертават в опиянението на съня им плаващи видения, които постепенно се изяснявали и приемали една добре позната форма – на бога, която те са съзрявали съвсем до скоро в светилището, в толкова скулптирани или рисувани изображения. Те смятали, че чуват самият Асклепий да им говори, че те му говорят, и смътните спомени за чудесата, които били видели изобразени върху толкова оброчни релефи или картини и за които били чели разкази, гравирани върху толкова стели, изплували разбъркани на повърхността на тяхната памет и прибавяли към собствения си случай някое от тези чудотворни изцеления. Когато настъпел денят, щом се събудели, удивителните неща, които те смятали, че са видели и чули в съня си и които разказвали едни на други, са били в крайна сметка само творения на тяхното подсъзнание. Не е имало никакво чудо в това, че те са видели насън Асклепий, който ги лекувал – чудо е било само това, че те били излекувани, ако наистина са били.

ЛИТЕРАТУРА

Аристофан, *Плутос*. – Антични комедии (прев. Ал. Ничев). София, 1978.

Омир, *Илиада* (прев. Ал. Милев, Бл. Димитрова). София, 1972.

Herondas, *Mimes*, coll. Guillaume Budé. Paris, 1928.

Πανσανίας, *Ελλάδος περιέγησις*, εκδ. Κάκτος. Αθήνα, 1992.

Philostratus, *Philostrati Flavii Opera auctoria*, ed. C. L. Kayser. Zurich, 1964.

Στραβон, *Γεωγραφικά*, ed. A. Meineke, 1925.

J. Beaujeau, 1955: *La politique religieuse des Antonines (96–192)*. Paris.

A. Boulanger, 1923: *Aelius Aristide et sophistique dans la province d'Asie en II siècle de notre ère*. Paris.

Π. Καββαδίας, 1883: *Ἐφημερίς ἀρχαιολογική*. Αθήνα.

P. Cavvadias, 1891: *Fouilles d'Epidaure*. Athènes.

A. Defrasse, H. Lechat, 1895: *Epidaure*. Paris.

M. Delcourt, 1947: *Les grands sanctuaires de la Grèce*. Paris.

O. Deubner, 1899: *De incubatione*. Giessen.

A. Gauthiée, 1844: *Recherches historiques sur l'exercice de la médecine dans les temples*. Lion.

P. Girard, 1881: *Asclépiion d'Athènes*. Paris.

Hamilton, 1905: Incubacion, or the cure of diseases in pagan temples and Christian churches. London.

A. Maury, 1857: Histoire des religions de la Grèce antique, II. Paris.

A. Maury, 1864: La Magie et l'Astrologie dans l'antiquité et au moyens âge. Paris.

F. Robert, 1935: Epidaure. Paris.

A. Taffin, 1960: Comment on revait dans les temples d'Esculape. – Bull. de l'Association G. Budé. Paris.

D-r Vercoutre, 1885: La médecine sacerdotale dans l'antiquité grecque. – RA, VI, Paris.